Peter de Waard
en
Patrick van IJzendoorn

Order, order!

Brexit of het verhaal van een politieke soap

Met een woord vooraf van
Jeroen Dijsselbloem

2020 Prometheus Amsterdam

© 2020 Peter de Waard en Patrick van IJzendoorn
Omslagontwerp CMRB
Foto omslag AFP/ANP
Zetwerk Elgraphic
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 4205 6

1

Winston de Weifelende

Als Groot-Brittannië moet kiezen tussen de open zee en Europa, dan zal het altijd kiezen voor de open zee.

Winston Churchill

De gedachte van één Europa werd voor het eerst gepropageerd door een Brit. Niemand minder dan de grootste Brit aller tijden: Winston Churchill. De zegevierende oorlogsleider was bij de verkiezingen van 1945 door zijn eigen volk aan de kant gezet ten faveure van de socialist Clement Attlee die de heilstaat had beloofd aan het door de oorlog berooide volk. Hierbij werden de belangrijkste industrieën genationaliseerd en verloor een groot deel van de aristocratie dankzij een radicale erfbelasting haar landgoederen.

Churchill verdween naar de oppositiebankjes. Daar kon de conservatieve staatsman, naast het op schrift stellen van zijn herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog, zijn tijd en aandacht besteden aan het continent, waar zijn heldenstatus nog intact was. Op 19 september 1946 hield de meester van de retoriek een toespraak in de aula van de universiteit van Zürich. Hij was inmiddels 71 jaar en voelde zich vrij te zeggen wat voor op zijn tong lag. '*Let Europe arise*,' luidde zijn advies aan de Europeanen, net zoals hij zes jaar eerder '*We will never surrender*' had geroepen.

Hij beschreef de Europeanen één jaar na de oorlog als een massa van gekwelde, onverzorgde en verbijsterde mensen die achter de donkere horizon de dreiging van een nieuwe

tirannie van terreur voelden aankomen, waarbij hij op het rode gevaar van Jozef Stalin doelde, de Sovjetleider die hij goed kende. Dat mocht niet zo zijn. 'Dit oude continent is de wieg van het christelijk geloof en van de christelijke moraal. Hier vonden de voornaamste scheppingen van kunst, filosofie en wetenschap hun oorsprong,' klonk het, want de geschiedenis van beschavingen op andere continenten was hem ontgaan.

'En toen ontstonden in dat Europa de verschrikkelijke nationalistische oorlogen, die wij in de negentiende eeuw en deze generatie hebben gezien en die de hoop op vrede van heel de mensheid ruïneerden.' Daar was een geneesmiddel voor, beweerde hij. 'Dat is het hervormen van de Europese familie door een nieuwe structuur te geven die het mogelijk maakt samen te leven en te geloven in vrede, veiligheid en vrijheid. Wij moeten een soort van Verenigde Staten van Europa scheppen.' Als eerste stap bij deze hercreatie zag hij een samenwerking voor zich tussen de oude rivalen Duitsland en Frankrijk.

De timing voor de oproep, die nu door brexiteers als een slip of the tongue wordt afgedaan, was op dat moment perfect. Iedereen voelde nog van nabij de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog met zijn genocide, bombardementen op steden, hongersnood en 41 miljoen doden. Steden lagen in puin, vluchtelingen zwierven doelloos rond, alle levensmiddelen waren op rantsoen en armoede was schering en inslag. Churchill had vanwege zijn status van oorlogsheld veel krediet en kon dingen roepen waarvoor de huidige politieke elite in de Tower of Londen zou worden opgesloten, of zelfs opgeknoopt.

De eilandbewoners verkozen hem in 2002 tot de grootste Brit in de geschiedenis, een man over wie geen boekenplanken, maar boekenkasten vol zijn geschreven. Beelden van de

hijskranen die nederig bogen terwijl de boot met zijn ontzielde lichaam over de Theems passeerde, horen bij de nationale herinnering. Een beetje Brit kan passages uit zijn poëtische oorlogsspeeches, te horen op krakerige opnamen, citeren, van '*We shall never surrender*', '*Blood, toil, tears and sweat*', '*Never was so much owed by so many to so few*' tot '*This was their finest hour*'. Zijn '*Let Europe arise*' is slachtoffer geworden van een selectief geheugen.

Zijn woorden waren echter geen proefballonnetje dat werd opgelaten. Churchill was geen isolationist. Hij was een bemoeial. Al ver voor de Tweede Wereldoorlog voelde hij zich in navolging van Thomas Mann aangetrokken door de in de jaren twintig opgerichte Pan-Europese Unie van de Oostenrijkse diplomaat Richard Nicolaus graaf Coudenhove-Kalergi. Die wilde een Verenigd Europa als economisch en cultureel tegenwicht tegen de VS, Rusland en Azië. In een artikel in de *Saturday Evening Post* in 1930 gebruikte Churchill reeds de term 'Verenigde Staten van Europa'.

Alleen zag Churchill daarin nog geen plaats voor het Verenigd Koninkrijk. 'We hopen op een rijkere, vrijere, voldanere Europese gemeenschap. Maar we hebben hier onze eigen droom en onze eigen taken. We zijn met Europa, maar niet in Europa. We zijn verbonden maar niet gecommitteerd. We zijn geïnteresseerd en geassocieerd, maar we zijn er niet in opgenomen.' Na de oorlog zag hij vooral een Britse rol bij het handhaven van de vrede op het vasteland. In Zürich pleitte hij voor een Raad van Europa die over de mensenrechten zou moeten waken, zodat er nooit meer een Hitler of Mussolini zou kunnen opstaan.

Het bleef niet bij één belangrijke rede in Zürich. Churchill voerde druk campagne, samen met zijn schoonzoon Duncan Sandys als *mover and shaker*, voor een Verenigd Europa waar de Britten ook een rol in konden vervullen. Dat wil zeggen, een

'organisch' groeiende unie van staten die langzaam en met de goedkeuring van de Europese volkeren tot stand moest komen. In mei 1948 werd onder Churchills voorzitterschap het Congres van Europa in Den Haag gehouden. Voor het eerst sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog bevonden alle politici die Europa wilden verenigen zich onder één dak.

Een jaar later tekenden de Europese leiders het Verdrag van Londen. Tien landen werden lid van de Raad van Europa, waaronder het Verenigd Koninkrijk. De Britten hadden echter nog hun eigen imperium. Het land zag zichzelf daardoor als een supermacht, hoewel het militair niet in de schaduw van de Verenigde Staten en Sovjet-Unie kon staan. Het wilde van twee walletjes eten. Het land had door de oorlog een speciale band met de Amerikanen gekregen, hun koloniale neefjes aan gene zijde van '*the pond*'. De Amerikaanse presidenten van na de Tweede Wereldoorlog waren evenwel anders dan die van na de Eerste Wereldoorlog.

Nu of nooit

De naoorlogse presidenten, te beginnen met Harry S. Truman, wilden politieagent van de wereld gaan spelen, en zich niet terugtrekken in hun schulp. Samen met de Amerikanen hadden de Britten in Bretton Woods al het Internationaal Monetair Fonds (IMF) en de Wereldbank opgericht. Samen werkten ze aan de totstandkoming van de NAVO. Churchill vreesde daarom dat het versterken van de band met Europa een bedreiging zou zijn voor de speciale band met de VS. In 1947 werden India en Pakistan onafhankelijk. Churchill was ook bang dat hij nog meer kolonies zou bruuskeren door een te nauwe samenwerking met Europa.

Churchill deed een stapje terug. Hij wilde een losse

unie, geen supranationale samenwerking.

Daar dacht de Franse minister van Buitenlandse Zaken Robert Schuman anders over. Hij greep het door Churchill gecreëerde momentum onder het motto 'Nu of nooit'. Hij was erbij in Den Haag en in Londen. 'Onze hoop is dat Duitsland zich wil verplichten de weg in te slaan naar een gemeenschap van vrije naties,' zei de Fransman, 'verbonden in een Europese gemeenschap waarvan de Raad van Europa de voorbode is.' Op 9 mei 1950 presenteerde hij samen met zijn landgenoot Jean Monnet zijn Schumanverklaring met een oproep voor een bundeling van de kolen- en staalproductie van de traditionele aartsvijanden Duitsland en Frankrijk.

Als die bundeling van de basisindustrie mogelijk zou zijn, zou een oorlog tussen Frankrijk en Duitsland niet alleen politiek ondenkbaar worden, maar ook materieel onmogelijk. In 1951 was Churchill opnieuw premier geworden. Maar hij was oud en ziekelijk. 'Als Groot-Brittannië moet kiezen tussen Europa en de open zee, zal het altijd kiezen voor de open zee,' zo hield hij de boot af. Schuman zette door en wachtte niet op een steeds meer aarzelend Groot-Brittannië. Het leidde tot de oprichting van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS) een jaar later, waarvan ook Italië en de Benelux lid werden.

Het Verenigd Koninkrijk hield zich afzijdig, wilde niet dat een hoge autoriteit bindende regels aan het land zou kunnen opleggen. Met name de socialisten waren toen erg eurosceptisch. Schuman en Monnet zouden de eretitels als de 'vader van Europa' krijgen. Churchill was hooguit de vroedvrouw. De Britse premier liet het Europese beleid over aan zijn minister van Buitenlandse Zaken en latere opvolger Anthony Eden – de laatste premier die nog heilig geloofde in het Britse wereldrijk. Hij was een uitgesproken tegenstander van deelname aan het Europese project.

'Als je een natie verplicht procedures te accepteren die tegen zijn instincten indruisen,' klonk het uit zijn mond, 'dan zal zijn bestaansrecht worden ondergraven. U realiseert zich dat ik reageer op de veelvuldig geuite suggestie dat het Verenigd Koninkrijk deel moet gaan uitmaken van een federatie op het vasteland. Tot in het diepst van ons hart weten we, dat we hierin niet kunnen meegaan.' In 1955 gaf Churchill eindelijk zijn premierschap op, waarna Eden premier werd. Onder zijn regering zou het Verenigd Koninkrijk nooit als zevende natie toetreden tot wat de Europese Economische Gemeenschap (EEG) zou moeten worden.

'Er is geen kans dat over het toekomstig verdrag waarover u debatteert, een akkoord wordt bereikt,' provoceerde hij de Fransen, Duitsers, Italianen en Benelux. 'En als er een akkoord wordt bereikt is er geen kans dat het wordt geratificeerd. En als het wordt geratificeerd is er geen kans dat het wordt nageleefd. En als het wordt nageleefd dan is het voor Groot-Brittannië onacceptabel. Jullie praten over gemeenschappelijke landbouw waar wij niets van moeten weten, over het inperken van de macht van douaniers waarop we een uitzondering willen hebben en over de oprichting van instituties waar we bang van worden.'

En dan, afsluitend: '*Monsieur le president, messieurs, au revoir et bonne chance.*'

Het was de Franse premier Guy Mollet die nog een konijn uit de hoge hoed toverde. Op 10 september 1956 reisde hij naar Londen met een revolutionair voorstel: een fusie tussen Groot-Brittannië en Frankrijk. Eden schreef daarover in documenten die pas in 2018 werden vrijgegeven. 'Dan zouden we moeten overwegen om Frankrijk in het Gemenebest op te nemen, dan moet monsieur Mollet er geen moeite mee hebben als onze koningin dan staatshoofd wordt van Frankrijk en dan moeten de Fransen verwelkomen dat we een ge-

zamenlijk burgerschap hebben zoals nu al met de Ieren.'

Eden vond dat voorstel interessant. Maar er waren twee struikelblokken. Groot-Brittannië zou dan de speciale relatie met de VS moeten opgeven, en Frankrijk zou uit het Europese project moeten stappen. Het Suez-debacle waarbij de twee landen tegen de zin van de VS probeerden de naasting van het Suezkanaal door de Egyptische president Gamal Abdel Nasser ongedaan te maken, betekende het einde van dit plan. Toen op 25 maart 1957 het Verdrag van Rome werd getekend, had Groot-Brittannië zijn rug naar Europa gekeerd. Bij de sluiting was een Britse ambtenaar aanwezig, als hoofdschuddende waarnemer.

Churchill overleed op 24 januari 1965. Ondanks bijna duizend biografieën staat ruim een halve eeuw later nog steeds niet vast of hij een brexiteer dan wel *remainer* was.

2

Non voor Harold I en Harold II

Emotioneel ben ik nooit een Europeaan geweest.
Ik sta niet aan onze zuidkust, kijk naar het continent en zeg:
'Daar is het nieuwe Jeruzalem.'

Harold Wilson

Het jaar 1957, waarin de twee verslagen landen en vier bezette landen van de Tweede Wereldoorlog hun EEG oprichtten met het Verdrag van Rome, was voor Groot-Brittannië het gelukkigste jaar in de geschiedenis. De universiteit van Warwick trok die conclusie na data-analyse van miljoenen boeken en artikelen. Hoewel de materiële welvaart te wensen overliet – centrale verwarming, wasmachines, televisies en koelkasten hadden de meeste mensen niet en het toilet was vaak nog ergens achter het huis – voelden de Britten zich twaalf jaar na de oorlog tevreden met hun lot.

'We hebben het nog nooit zo goed gehad,' zei premier Harold Macmillan, een gedistingeerde conservatief die nog in de Eerste Wereldoorlog zwaargewond was geraakt bij de Slag aan de Somme. Hij wist wat oorlog en bloedvergieten betekende. 'SuperMac' koesterde meer sympathie voor de pan-Europese gedachte dan zijn voorganger Eden, die het politieke slachtoffer was geworden van het Suez-avontuur. De Amerikaanse president Dwight Eisenhower had een einde gemaakt aan het Brits-Franse optreden. Voor Macmillan was het duidelijk: de Amerikanen waren de baas en de toekomst voor de Britten lag in Europa.

De churchilliaanse gedachte dat het koesteren van het

wereldrijk voldoende was om het ook te behouden moesten de Britten laten varen. Ook in andere koloniën kwamen bevrijdingsbewegingen op gang. De nieuwe supermacht Verenigde Staten – die met name aandacht had voor de Koude Oorlog met de Russen – liet doorschemeren dat het Verenigd Koninkrijk ondanks 'de speciale relatie' op geen enkele steun van Washington kon rekenen bij de instandhouding daarvan. De dekolonisatie bleek een onomkeerbaar proces te zijn. Hierdoor waren de redenen om niet bij Europa te horen ongeldig geworden.

Hoewel de Britten het 'nog nooit zo goed hadden gehad', zagen ze knarsetandend dat de naties op het vasteland inmiddels begonnen op te krabbelen en de grote bevrijder in welvaart naar de kroon gingen steken. Niet alleen Frankrijk, België en Nederland die met Britse inzet waren bevrijd, maar ook het verslagen Duitsland. Tot 1948 had Duitsland zich door de spanningen tussen de westerse geallieerde bezetters en de Sovjets nog nauwelijks kunnen oprichten, maar na de verdeling van Duitsland in een Russische bezettingszone en die van drie andere landen (VS, Groot-Brittannië en Frankrijk) volgde de wederopstanding.

Onder bondskanselier Konrad Adenauer en zijn minister van Economische Zaken Ludwig Erhard vond een wirtschaftswunder plaats, te vergelijken met dat van Japan in de jaren zestig en China in het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw. Dankzij de Amerikaanse Marshallhulp werden hele industrietakken opnieuw opgebouwd – beter en moderner dan ze in het Derde Rijk voor de oorlog waren geweest. In heel Duitsland werden voor de arbeiders nieuwe wijken uit de grond gestampt met moderne huizen en appartementen, inclusief douche en binnentoilet. De economie van Duitsland groeide in de jaren vijftig met 8 procent per jaar.

De werkethos en punctualiteit waren onovertroffen, net